

In Ovidius' *Metamorfosen* verandert alles voortdurend – of toch niet?

door Vincent Hunink

Januari is de maand van de 'gedaanteverandering': goede voornemens moeten resulteren in een betere versie van jezelf. Een mooi moment om de *Metamorfosen* van Ovidius te lezen – in bijna elk verhaal verandert iets of iemand van vorm. Classicus Vincent Hunink leest twee splinternieuwe vertalingen en vraagt zich af: waarom blijft dit eeuwenoude werk ons fascineren?

Wie op zoek is naar klassieke mythologische verhalen komt snel uit bij de Romeinse dichter Ovidius (43 v.Chr. - 17 n.Chr.). In zijn kolossale gedicht *Metamorfosen* (vijftien boeken, meer dan tienduizend verzen) staan zowat alle bekende verhalen van de Griekse en Romeinse mythologie bij elkaar. Het gaat van de paradijselijke Gouden Tijd en de zondvloed tot de Romeinse keizertijd. Avonturen van beroemde helden zoals Hercules, Theseus en Aeneas wisselen af met verhalen over Giganten en Olympische goden. Maar er is ook plaats voor kleinere figuren, zoals Narcissus, de jongen die op zijn eigen spiegelbeeld verliefd raakt, of Filemon en Baucis, het simpele echtpaar dat de goden gastvrij onthaalt. Ze zijn hier vereeuwigd en tot 'grote' figuren geworden. En bijna steeds draait het om de liefde, Ovidius' favoriete motief. 'Speelman van liefdes' (*lusor amorum*) noemt hij zichzelf.

Afgelopen herfst zijn er twee nieuwe, integrale vertalingen van de *Metamorfosen* verschenen. En dat terwijl er al een prima vertaling beschikbaar was, die van M. D'Hane-Scheltema, een boek dat sinds 1992 zo'n twintigmaal werd herdrukt. Nu levert meestervertaler en latinist Piet Schrijvers een tweetalige uitgave in lijn met zijn eerdere vertalingen van bijvoorbeeld Vergilius' *Aeneis*. En er is er een verrassende vertaling van Harrie Geelen, onder andere bekend als illustrator, animator en liedjesmaker.

Ovidius' verhalen blijken oneindig veel boeiender dan de samenvattingen in mythologische handboeken. De beide nieuwe vertalingen onderstrepen dit weer eens. Zelfs moderne hervertellingen of fantasieën, zoals Madeline

Millers *Lied voor Achilles*, kunnen niet tippen aan de oude Romein. Waar ligt dat toch aan? Wat is het geheim van Ovidius' kunst?

Gouden greep

Misschien is het simpelweg de rode draad van 'gedaanteverandering': in bijna ieder verhaal verandert iets of iemand van vorm. Een gouden greep van de dichter, die hem in staat stelt al zijn vertellingen losjes aaneen te rijgen. Want elke veranderde gedaante roept weer nieuwe verhalen op. Alles lijkt steeds in verandering, niets staat stil, de wereld is in voortdurende beweging – je hoeft geen groot filosoof te zijn om hier diepere lagen van betekenis te vermoeden. De *Metamorfosen* zeggen misschien iets over het leven zelf.

Toch is enige twijfel op zijn plaats. Want de 'speelman van liefdes' is in de eerste plaats 'speelman', iemand die spelletjes speelt, die het gewoon leuk vindt om met zijn stof te experimenteren, allerlei vormen uit te proberen. Echte vertellers zijn vaak helemaal niet bezig met diepere betekenissen of symboliek, ze willen vooral fijne verhalen vertellen. Met bij voorkeur knipoogjes naar het publiek, bijvoorbeeld door toespelingen op de politieke actualiteit.

Een opvallende figuur in de *Metamorfosen* is Julius Caesar. Geen legendarische held of schurk, maar een historisch persoon, die kort vóór Ovidius' geboorte was vermoord (44 v.Chr.). Dat belangrijke moment noemt de dichter even aan het begin van zijn werk, je leest er bijna overheen. En bijna op het einde, in boek 15, komt Caesar nadrukkelijk terug: hij verandert na zijn dood in een ster (de vereiste 'gedaantewisseling') en stijgt hemelwaarts. Daardoor is zijn adoptiefzoon, keizer Augustus, feitelijk zoon van een god geworden. De dichter kan vervolgens uitbarsten in een lofzang op Augustus en braaf wensen dat die nog lang regeert. Zijn enthousiasme is verbazend vanwege het gegeven dat Ovidius juist door Augustus is gestraft met verbanning naar een oord aan de Zwarte Zee, ver van Rome. Tenzij die hele verbanning ook niet meer is dan een spel, een literaire pose.

Er is nog iets merkwaardigs met de *Metamorfosen*. Het gedicht is voltooid. Af. Compleet. Heel veel lange Latijnse gedichten eindigen zo onbevredigend dat de conclusie moet zijn dat de auteur het werk niet heeft kunnen afronden. Dichter

gestorven tijdens schaven aan meesterwerk: het maakt zulke literatuur alleen maar boeiender. Het geldt voor topgedichten als de genoemde *Aeneis* en Lucanus' *Burgeroorlog* of hun beroemde voorganger, het grote leerdicht *De natuur van de dingen* door Lucretius (midden 1ste eeuw v.Chr.). Maar nadrukkelijk níét voor de *Metamorfosen*. Ovidius zegt het zelf (en we citeren drie vertalingen van betreffende strofe):

*Nu heb ik een werk voltooid, dat door geen woede van Jupiter,
door geen vuur of zwaard, geen vraatzuchtige tijd kan worden vernietigd.
Laat de dag die slechts macht heeft over mijn sterfelijk lichaam,
wanneer hij wil, de onzekere loop van mijn leven beëindigen.
Met het beste deel van mijzelf zal ik voor eeuwig
boven de hoge sterren zweven, mijn naam zal niet sterven.
Waar over de bedwongen aarde macht van Romeinen zich uitstrekt,
zullen mensen mij lezen en als dichters enige waarheid
verkondigen: beroemd leef ik voort tot in de eeuwen der eeuwen.*
(Schrijvers)

*Nu is het af, mijn boek en niets krijgt het stuk, niet Jupiters woede,
brand niet, geweld niet, de tijd kan er hooguit vraatzuchtig aan knagen.*

*Laat hem maar komen die dag, die straks mijn lichaam wil hebben,
recht op mij heeft. (En op een moment dat ik niet kan voorspellen.)*

*Dan haalt een onderdeel van mij, het betere in mij, alsnog de
eeuwigheid boven de sterren en daar wordt mijn naam onuitwisbaar,*

*Overal op de wereld waar Rome zijn macht zal doen gelden,
zullen mensen me lezen, en zal mijn naam ook na eeuwen
(als het zo is, als een dichter soms echt kan voorspellen) nog leven.*
(Geelen)

*Ik heb een werk voltooid dat nooit door 's hemels ongenade
of vuur vernield kan worden, noch door strijd of vraatzucht van*

*de tijd. Nu mag het uur verschijnen, dat mij slechts mijn lichaam
ontnemen zal en mij mijn onvoorspelbaar einde brengt,
dan nog stijg ik voor eeuwig met mijn betere deel tot boven
de hoge sterren en mijn naam zal onverwoestbaar zijn.
En tot in verre landen, waar Romeinse macht zal heersen,
zal men mij lezen en ik zal door alle eeuwen heen
– als dichterswoorden waarheid zingen – roemvol blijven leven.*
(D'Hane-Scheltema)

De twee nieuwe versies kiezen beide voor een equivalent van de Latijnse hexameter (zij het met onderling verschillende principes). Dat onderscheidt ze van M. D'Hanes versie in jambische zeventoeters, die toch gemakkelijker leesbaar blijft. Nog los van metrische kwesties vormt Schrijvers' weergave geen opvallende vooruitgang ten opzichte van die bestaande vertaling. Geelens versie swingt wat meer en laat zich sneller lezen als echte poëzie. Als geheel lijkt zijn vertaling het minste op 'vertaalde klassieke verzen', ook al door een royaal gebruik van witregels. Hoe dan ook, de lezer heeft hier wat te kiezen: Ovidius in drie goede Nederlandse vertalingen naast elkaar. Een aangename luxe.

De *Metamorfosen* als afgerond geheel laten nog iets anders zien. De fictionele, mythologische wereld blijkt eigenlijk heel stabiel. Goed, 'alles verandert', maar het panorama van verhalen brengt geen wezenlijke verschuivingen in een eeuwenlange, vooral Griekse traditie. Alles staat erin, alles blijft in grote lijnen zoals het was.

Het echte geheim zit hem misschien in de details. Ovidius zoomt vaak in op bijzonderheden: rare uitspraken of lange emotionele speeches, grappige details, vreemde woorden. En daarbij laat hij de kern van een verhaal meer dan eens achterwege. Bij de dood van Achilles bijvoorbeeld lezen we eerst hoe Apollo kwaad is op de Griekse held en een stevige speech afsteekt. Dan richt hij de hand van de Trojaanse prins en boogschutter Paris (die van het Paris-oordeel) op Achilles. Daarop volgt een pathetische uitroep van de dichter en direct daarna blijkt Achilles niet alleen dodelijk getroffen maar zelfs al

gecremeerd. De sterfscène en uitvaart zijn dus volledig weggelaten, de lezer mag dat er allemaal zelf bij denken.

Je kunt Ovidius niet lezen zonder zelf actief te worden: allerlei 'open plekken' in zijn vertelling moeten worden ingevuld met beeld en kleur. Toegegeven, dat is lang niet in alle antieke meesterwerken het geval. Misschien blijven de *Metamorfosen* juist hierdoor fascineren. In elke vertaling opnieuw.

Ovidius: *Gedaantewisselingen – Metamorfosen*. Uit het Latijn vertaald door Piet Schrijvers. Primavera Pers; 744 pagina's; € 44,50.

Ovidius: *Metamorphoses*. Uit het Latijn vertaald door Harrie Geelen. In de Knipscheer; 454 pagina's; € 39,50.

Bron: *De Volkskrant*, 12 januari 2023